

ג'ורא גולדברג ושמואל ליימך-וילציג

תגובת המשטרה על מחאה ציבורית בישראל

הדפוס: מוסד יסודות, רמת השרון, רמת השרון

כרך ספרים מס' 2 אב תשנ"ה - אפריל 1985

תגובת המשטרה על מחאה ציבורית בישראל *

מבוא

עבודה זו דנה בתגובת השלטונות על מחאה ציבורית בישראל. תגובה הולמת של השלטונות צריכה להביא בחשבון את אינטנסיביות ההפגנה, דהיינו, האמצעים שנוקטים המפגינים להבעת מחאתם. ניתן לשער שהשלטונות יגיבו בתקיפות-יתר על הפגנות הפרעיות ואלימות וכן על הפגנות שמספר משתתפיהן גדול ועל אלו שמשך התרחשותן הינו ארוך. שאלה מרכזית הינה אם הפגנות בנושאים מסוימים יזכו לטיפול 'רך' ומתון, בעוד שעל הפגנות בנושאים אחרים תינתן תגובה תקיפה.

את בעיית הפיקוח הפוליטי על פעילות המשטרה מנתחים גאמסון ויכטמן (Gamson & Yuchtman, 1977). הם גורסים כי ככל שגדלות הריכוזיות והפוליטיזציה של הברה, וככל שגדלה היציבות השלטונית (כהוגה ממושכת של ממשלה מסוימת) — יגדל הפיקוח על המשטרה מצד רשויות אחרות. המשטרה תיטה להימנע ממעורבות בעלת נפש מפלגתי בקונפליקטים חברתיים, במצב שבו שסעים חברתיים משתקפים ברשויות האזרחיות שמעליה וככל שתגדל מחויבותה הנורמטיבית לסטנדרטים מופשטים של חוק. לעומת זאת, מעורבות בעלת אופי מפלגתי מובהק מצד המשטרה קשורה בקיום תת-תרבות פוליטית ייחודית בתוך שורות המשטרה ובקיום ארגוני משטרה מקצועיים-וולונטריים (כמו איגודים מקצועיים) בעלי עוצמה רבה. הערכתם הסופית של גאמסון ויכטמן (שם) היא, כי בישראל קיימת סכנה מוחשית להפיכת המשטרה למכשיר פוליטי תלוי, אשר יגויס למטרות מפלגתיות במטוה של צרכים לאומיים. ואמנם, מאז פרסום מחקרם חלו שינויים במצב בארץ: מאז עליית הליכוד ב-1977, יש לשער כי חלה ירידה בריכוזיות השלטונית. ספק גם אם השסעים החברתיים המשמעותיים ממשיכים להשתקף בקואליציות שקמו מאז 1977, וכמו כן, נסיונות חלק מהשוטרים להתארגן כאיגוד מקצועי עשירים להצביע, תרף כשלונם, על ניצנים של התפתחות תת-תרבות פוליטית ייחודית בשורות המשטרה. לאור שינויים אלה מן הראוי לבחון מחדש מסקנה זו, באמצעות שימוש בנתונים שיטתיים על הפגנות בישראל ותגובת המשטרה עליהן לאורך זמן.

השימוש במשטרה לצרכים מפלגתיים ותגובה משטרתית תקיפה מדי על הפגנות, היו בשנים הראשונות לקיום המדינה סוגיות פוליטיות השנויות במחלוקת. מפלגות האופוזיציה נהגו לטעון כי מפלגת השלטון מכוננת את טיפול המשטרה בהפגנות לאפיקים מפלגתיים. השגות אלו באו ממפלגות שמאל, מפלגות דתיות, מפלגות עדתיות ומן המפלגה המיליטנטית באופוזיציה — תנועת החרות. האשמות מסוג זה פחתו במשך השנים עד שכמעט נעלמו.

* מהקר זה מומן על-ידי המועצה הלאומית למחקר ופיתוח. תודתנו למועצה על עזרתה הנדיבה לביצוע המחקר.

שלך הוא כמו הממוצע של אנשים אחרים שיש להם השכלה, כישורים והשקעה בעבודה דומים לשלך, או שמצבך הכלכלי הוא מעל לממוצע או מתחתיו?").

ממצאים

כאשר נבחן הקשר בין מספר המפגינים לתגובת המשטרה, מתגלה כי זו אינה מאבדת את סבלנותה דווקא מול מספר רב של מפגינים. כמעט בכל הפגנות הענק לא הגיבה המשטרה כלל. מאידך, שימוש בנשק חם היה שכיח יותר בהפגנות הענק מאשר בהפגנות שמספר משתתפיהן היה נמוך יותר (מקדם גמא עומד על -0.24 — כלבד). תגובת המשטרה אינה נקבעת גם על-פי סוג הארגון של ההפגנה. עלייה ברמת הארגון של ההפגנה אינה קשורה לעלייה או לירידה שיטתית בתגובת המשטרה (מקדם גמא עומד על -0.12 — כלבד). לגבי 27.9% מן ההפגנות (587) לא ניתן היה לאסוף נתונים אודות משך הזמן. הקשר בין תגובת המשטרה למשך הזמן חלש למדי. המשטרה אינה מגיבה בתקיפות-יותר על הפגנות ממוז-שכות (מקדם גמא עומד על -0.15).

לוח 1: תגובת המשטרה לפי אינטנסיביות ההפגנות (באחוזים)

מהומה כללית (N=59)	אלימות נגד אנשים (N=115)	אלימות נגד רכוש (N=108)	אינטנסיביות ההפגנה		תגובת המשטרה
			אובסטרקטיבית- הפרעתית (N=482)	שקטה (N=1338)	
1.7	8.7	11.1	27.0	88.5	אין תגובה (N=1337)
5.1	14.8	38.0	45.6	8.7	תגובה לא-אלימה (N=397)
33.9	40.0	40.7	22.4	2.5	מעצרים (N=251)
50.8	31.3	9.3	4.6	0.4	אלימות (N=103)
8.5	5.2	0.9	0.4	0.0	שימוש בנשק חם (N=14)
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סה"כ

לעומת הקשר החלש בין תגובת המשטרה למספר המפגינים, סוג הארגון ומשך הזמן, מתגלה קשר חזק בין תגובת המשטרה לאינטנסיביות ההפגנה (מקדם גמא $=0.87$). כאשר המשך דריגות האינטנסיביות מוצמדות בהתאמה לחמש דרגות התגובה המשטרית מתגלה, כי ככל שעולה אינטנסיביות ההפגנה קטן דיסק התגובה המשטרית, וכי אחוז הדיק הכללי הינו גבוה יחסית — 70.8% .

עוצמתו של משתנה אינטנסיביות ההפגנות לעומת חולשת שלושת המשתנים האחרים — מספר המפגינים, סוג הארגון, ומשך הזמן — מוצאת ביטוי גם כאשר מחושבים מתאמים חלקיים: עוצמת הקשר בין האינטנסיביות לתגובה אינה משתנה כמעט כאשר מטיל פיקוח על שלושת המשתנים האחרים. עם זאת, ראוי לציין כי ככל שעולה מספר המפגינים, גדלה

האם אכן גילחה המשטרה תקיפות-יותר בטיפול בהפגנות? האם היבטים פוליטיים-מפלגתיים אכן היו כרוכים בתגובת המשטרה על הפגנות? כיצד מעריך הציבור את איכות הטיפול המשטרתי בהפגנות, והאם קיימת הלימה גבוהה בין הערכה זו של הציבור לבין הטיפול הממשי של המשטרה בהפגנות? השאלות הללו מהוות שלושה צירים מרכזיים במחקר זה.

שיטת המחקר

הנתונים על מחאה ציבורית בישראל נאספו דרך סקירה שיטתית של כל גליונות העיתון *Jerusalem Post* מינואר 1950 עד דצמבר 1979. כביקורת על איכות הדיווח בעיתון זה, הושו הנתונים שנאספו ממנו לגבי חודשים אחדים שנבחרו באופן מקרי — לנתונים דומים מעיתון הארץ. לא נתגלו הבדלים משמעותיים בין דיווחי שני העיתונים. האופי הארצי של העיתונות בישראל — כמו היותה של ישראל מדינה קטנה מבחינת שטחה וגודל אוכלוסייתה — מעניק יתרון ניכר מבחינת היקף הסיקור, לעומת חברות בהן העיתונות הינה מקומית בעיקרה.

בניתוח התוכן הכמותי נלקחו בחשבון כל האירועים של מחאה ציבורית, לאו דווקא האלי-מים שבהם. שני שלישים מן האירועים היו הפגנות רחוב, ויתרם כללו שביחות פוליטיות, השתלטות על משרדי מימשל, שביחות-רעב ואסיפות מחאה אשר לא נערכו תחת כיפת השמיים. אירועי מחאה ציבורית שיומו ערבים, אשר התקיימו בשטחים המוחזקים, לא נכללו במחקר, אך הפגנות של אזרחים ישראלים בשטחים נכללו. המספר הכולל של מקרי המחאה מ-1950 עד 1979 היה 2,102.

כל אחד מן המקרים נותח משישה היבטים כלהלן: א) תגובת השלטונות (חוסר תגובה/תגובה ללא שימוש בכוח פיזי או כפייה/מעצרים/אלימות/שימוש בנשק חם), אשר שימשה כמשתנה התלוי ונמדדה ברמה אורדינלית. המשתנים הבלתי-תלויים היו: ב) נושא ההפגנה (פוליטי/כלכלי/דתי/חברתי); ג) אינטנסיביות ההפגנה (שקטה/אובסטרקטיבית-הפרעתית/אלימות נגד רכוש/אלימות נגד אנשים/מהומה כללית); ד) מספר המפגינים (99—10/999—100/9,999—10,000 ויותר); ה) משך זמן ההפגנה (עד 3 שעות/פיוור בידי השלטונות — הפגנות אשר אמורות היו להימשך למעלה מ-3 שעות אך פוורו לפני כן בידי המשטרה/3 עד 24 שעות/יותר מ-24 שעות); ו) סוג הארגון (אדי-הוק/ארגון או קבוצת לחץ ממוסדת/מפלגה פוליטית).

במטרה לעמוד על עמדת הציבור לגבי תגובת המשטרה למחאה ציבורית, הועבר בדצמבר 1981 שאלון למדגם מייצג בן 1,250 נחקרים של האוכלוסייה היהודית הבוגרת בישראל (למעט חברי קיבוצים וערבים). הנחקרים התבקשו לענות על השאלה הבאה: 'כיצד, לדעתך, מטפלת המשטרה בדרך כלל בהפגנות — ביד חזקה מדי, ביד חלשה מדי או כמו שצריך?' חמש התשובות האפשריות היו: 'הרבה יותר מדי חלש', 'קצת יותר מדי חלש', 'כמו שצריך', 'קצת יותר מדי חזק', 'הרבה יותר מדי חזק'. 92 נחקרים, המהווים 7.4% מן המדגם, לא השיבו על השאלה. כמו כן, נאספו נתונים על גיל המשיבים, הכנסתם, הוודותם המפלגתית, השתייכותם לזרם פוליטי (שמאל/שמאל מתון/ימין מתון/ימין), דתיותם (חילוניים/מסור-תיים/דתיים) ותחושת הקיפוח היחסי שלהם (השאלה שהוצגה היתה: 'האם המצב הכלכלי

עוצמת הקשר בין אינטנסיביות לתגובה. כך, למשל, בהפגנות שמספר משתתפיהן קטן מ-100, עומד מקדם גמא על 0.80 ובהפגנות שמספר משתתפיהן הינו 10,000 יותר — עומד מקדם גמא על 1.00. ככל שעולה רמת הארגון של ההפגנה, גדלה עוצמת הקשר בין האינטנסיביות לתגובה: 0.86 לגבי הפגנות אדי-הוק ו-0.93 לגבי הפגנות המאורגנות מטעם מפלגות פוליטיות. בהפגנות קצרות — עד 3 שעות — עומד מקדם גמא על 0.76, לעומת 0.91 בהפגנות אשר נמשכו למעלה מ-24 שעות. הקשר בין אינטנסיביות לתגובה מתגלה אם כן כחזק במיוחד בהפגנות רבות-משתתפים, הפגנות המאורגנות על-ידי מפלגות פוליטיות והפגנות ממושכות.

על אף הקשר החזק בין אינטנסיביות ההפגנות לתגובה המשטרה, אין בו משום מענה על השאלה אם המשטרה נוקטת תקיפות-יותר בטיפול בהפגנות. לשם כך נבגה אינדקס המת-ייחס הן לאחוזי ההפגנות בהן ננקטה תגובה-יותר והן לאחוזי ההפגנות בהן גילתה המשטרה איפוק-יותר. מקרה בו התרחשה, למשל, אלימות נגד רכוש והמשטרה הגיבה באלימות נגד המפגינים נחשב כתגובה-יותר, ואילו תגובה משטרתית לא-אלימה או חוסר תגובה נחשבו לאיפוק-יותר. כתגובה הולמת נחשבת התאמה בין דרגת האינטנסיביות לדרגת התגובה בשני הסולמות הבנויים כל-אחד מחמש דרגות. האחוז הכולל של מקרי איפוק-יותר הופחת מן האחוז הכולל של מקרי תגובה-יותר. ציון אפס פירושו תגובה משטרתית הולמת, ציון חיובי מצביע על תגובה-יותר, ואילו ציון שלילי על איפוק-יותר. הציונים על-פי אינדקס זה נעים בין 100- ל-100. האינדקס עומד על 0.6- בתקופה כולה. בשנות ה-50 נהגה המשטרה להגיב באיפוק-יותר, המתבטא בציון 7.6-, בעוד שבשנות ה-60 התאונה התגובה המש-טרתית הגיעה ל-0.7. בשנות ה-70 עמד האינדקס על 1.5. איכות הטיפול המשטרתית גבוהה בשנות ה-60 וה-70 מאשר בשנות ה-50. כאשר מנותחות ההפגנות על-פי גושאיהן, לאורך כל שלושים השנים, מתגלה כי ההלימה הגבוהה ביותר קיימת לגבי הפגנות בתחום החברתי, אשר ציונן הוא 0.7-; ציון ההפגנות בתחום הכלכלי היה 8.2-, וציון ההפגנות בתחום הדתי — 13.0-; רק כלפי הפגנות פוליטיות ננקטה תגובה-יותר, המתבטאת בציון של 11.8-.

לסיכום, הקריטריון המבחן, בדרך-כלל, את תגובת המשטרה על הפגנות הינו אינטנסיביות ההפגנות. באופן כללי, מגיבה המשטרה בצורה הולמת למדי על ההפגנות. דווקא בשנות ה-50 בהן, כאמור, נהגו מפלגות האופוזיציה למחות על טיפול תקיף של המשטרה, היתה התגובה מאופקת למדי. בשני העשורים הבאים היה דיוק התגובה המשטרתית מפליא. הפגנות בנושאים דתיים זוכות לטיפול רך ומאופק, בעוד שכלפי הפגנות פוליטיות נוקטת המשטרה 'יד קשה' יחסית, אבל אפילו בשני גושאים אלה אינה סוטה הרבה מהגורמה. כיצד מעריך הציבור את טיפול המשטרה בהפגנות? האם קיימת הלימה בין הערכה זו לבין הטיפול הממשי של המשטרה בהפגנות? למעלה ממחצית הנחקרים — 51.7% — השיבו כי המשטרה מטפלת בהפגנות 'כמו שצריך'. 22.2% סבורים הן שטיפול המשטרה של המשטרה חלש מדי (15.5% — 'קצת יותר מדי חלש' ו-6.7% — 'הרבה יותר מדי חלש'). רק 18.7% גילו חוסר שביעות-רצון בשל טיפול משטרתית חזק מדי (14% — 'קצת יותר מדי חזק' ו-4.7% — 'הרבה יותר מדי חזק'). לעומת 11.4% אשר גילו חוסר שביעות רצון בולט ('הרבה יותר מדי חלש' או 'הרבה יותר מדי חזק'), התגלתה שביעות רצון בינונית ('קצת יותר מדי חלש' או 'קצת יותר מדי חזק') בקרב 29.5% ושביעות רצון גבוהה ('כמו שצריך'), כאמור, בקרב 51.7% מן הנחקרים. ראוי לציון הדמיון בחלקן של שתי הקבוצות בעלות שביעות

הרצון הבינונית (14% ו-15.5%), כמו הדמיון בין שתי הקבוצות שגילו חוסר שביעות רצון (4.7% ו-6.7%). כללית, קיימת הלימה גבוהה בין איכות הטיפול המשטרתית לבין הערכת הציבור. 70% לערך מן ההפגנות טופלו היטב, ואחוז דומה גילה שביעות רצון מטיפול המשטרה בהפגנות.

מידת שביעות הרצון מטיפול המשטרה בהפגנות קשורה בגיל הנחקרים, ככל שעולה הגיל, גדלה שביעות הרצון. מגמה זו מסתמנת בכל שכבות הגיל, למעט השכבה הצעירה (גילאי 18—22) אשר בה מגיע אחוז המשיבים 'כמו שצריך' ל-47.3%, לעומת 44.3% בין גילאי 23—30, 49.7% בין גילאי 31—40, 55.6% בין גילאי 41—50, 61% בין גילאי 51—60 ו-63.6% בקרב הנחקרים שגילם 61 ויותר.

שביעות הרצון קשורה גם בהכנסה. נחקרים המדווחים על הכנסה גבוהה נוטים לגלות חוסר שביעות רצון. 46% מבין בעלי הכנסה גבוהה, או בינונית-גבוהה, סבורים שהמשטרה מטפלת 'כמו שצריך' בהפגנות לעומת 56% בין בעלי הכנסה בינונית, בינונית-נמוכה או נמוכה. ככל שעולה ההכנסה, גדלה התמיכה בקביעה כי טיפול המשטרה בהפגנות 'הרבה יותר מדי חלש': לדוגמה — 4.4% בקרב בעלי הכנסה נמוכה ובינונית-נמוכה ו-11.9% בקרב בעלי הכנסה גבוהה.

ככל שקטנה תחושת הקיפוח היחסי, קטנה שביעות הרצון: 58.3% מבין אלה התופסים את מצבם היחסי כנמוך מהממוצע השינוי 'כמו שצריך'; לעומת 51.9% בקרב אלה התופסים את מצבם היחסי כממוצע ו-44.8% בקרב אלה התופסים את מצבם היחסי כגבוה מהממוצע. ככל שקטנה תחושת הקיפוח היחסי, גובר גם שיעור הסבורים שטיפול המשטרה הינו 'הרבה יותר מדי חלש'.

נחקרים המגדירים עצמם דתיים מגלים שביעות רצון נמוכה יחסית ('כמו שצריך' — 46.7%) לעומת 52.7% בקרב הנחקרים האחרים. שביעות הרצון דומה בקרב תומכי הליכוד (51.5% — 'כמו שצריך'), המפד"ל (53.3%) והמערך (53.5%), אך עומדת על 44.4% בלבד בקרב תומכי אגודת-ישראל ופועלי אגודת-ישראל. שיעור דומה מקרב תומכי שתי מפלגות האגודה סבור שטיפול המשטרה 'הרבה יותר מדי חזק' או 'קצת יותר מדי חזק'. המגמות הדומות בקרב תומכי הליכוד המערך מצביעות על כך שהעמדה כלפי טיפול המשטרה בהפגנות אינה מושפעת מתמיכה כללית בממשלה או מהתנגדות לה. עמדת תומכי מפלגות האגודה מצויה בניגוד לממצאים שהובאו לעיל אודות התגובה הרכה יחסית כלפי הפגנות דתיות.

שביעות רצון דומה לגבי טיפול המשטרה בהפגנות התגלתה בקרב המשתייכים לשמאל, לימין המתון ולימין. רק בקרב המשתייכים לשמאל המתון מתגלית מגמה שונה: 48.3% גילו שביעות רצון ('כמו שצריך'). לעומת 53% בערך אצל שלושת הזרמים הפוליטיים האחרים. עם זאת, רק בקרב השמאל ישנו חוסר שביעות רצון רב כלפי יד חזקה מדי של המשטרה מאשר כלפי יד חלשה. בקרב שלושת הזרמים האחרים המגמה הינה הפוכה, כאשר אצל השמאל המתון הפער הינו העמוק ביותר: 14.3% סבורים שטיפול המשטרה חזק מדי לעומת 27.2% הסבורים כי טיפול המשטרה הינו חלש מדי.

הסבורים כי טיפול המשטרה בהפגנות הינו חלש מדי הם בעיקרם צעירים, בעלי הכנסה גבוהה, חסרי תחושת קיפוח יחסי, לא דתיים והמשתייכים לשמאל המתון. הסבורים כי טיפול המשטרה הינו חזק מדי הינם בעיקרם דתיים, תומכי מפלגות האגודה המשתייכים לשמאל.

ביבליוגרפיה

- דרור, י., רום י. ושני מ., המלצות צוות מחקר לשיפור קביעת המדיניות בישראל, חיפה, מוסד שמואל ואמן, 1981.
- BELSON, W.A., *The Public and the Police*. London, Harper and Row, 1975.
- GAMSON, W.A. and YUCHTMAN, E., 'Police and Society in Israel'. in: Bayley, D.H. (ed.), *Police and Society*. Beverly Hills, Sage Publications, 1977.

ראויה לציון העובדה כי שיעור הסבורים שטיפול המשטרה בהפגנות חלש מדי גבוה משיעור הסבורים שטיפול חזק מדי, אם כי הפער אינו גדול. השיעור הנמוך של המצדדים בתגובה משטרתית חלשה מקבל הדגש נוסף בהשוואה לממצאי בלסון (Belson, 1975) לגבי תפיסת הציבור הבריטי את יחס המשטרה למפגינים: 31% היו סבורים שהמשטרה מתגרה במפגינים ו-38% סברו שהמשטרה ממהרת לעצורם. אלה שיעורים גבוהים לגבי תגובת-יתר משטרתית כלפי מפגינים, לעומת עמדת הציבור בישראל.

סיכום

השלטונות אינם נוקטים תקיפות-יתר כלפי הפגנות. להיפך, קיימת נטייה, מצומצמת כשל-עצמה, לאיפוק-יתר. לאורך-זמן מסתמנת אמנם מגמה מתונה בכיוון של תקיפות-יתר, אך ככלל, הישגיה של המשטרה בתחום זה הינם מרשימים. האיוון ושיווי-המשקל ראויים לציון דווקא על רקע התהפוכות החברתיות, התרבותיות והפוליטיות בהיסטוריה של מדינת ישראל. ניתוח הטיפול בהפגנות כמדיניות ציבורית מחליש את הטענה המסורתית לגבי הליקויים העמוקים המאפיינים את פעולת המינהל הציבורי בישראל (דרור, רום ושני, 1981).

התבדל שהתגלה בין הטיפול בהפגנות דתיות להפגנות אחרות מצביע על שירבוב מסוים של היבטים פוליטיים-מפלגתיים לסוגיה זו. עם זאת, מן הראוי לציין שרוב ההפגנות הדתיות — 55.4% — מטופלות על-ידי המשטרה בדיוק על-פי אינטנסיביות ההפגנות. כשם ששיעור איפוק-היתר לגבי הפגנות דתיות גבוה יחסית, כך גם שיעור תגובת-היתר (15.8%) גבוה מזה שביחס להפגנות האחרות (14.2%). חלק מתופעת איפוק-היתר נובע ממדיניות המשטרה לא להסיע עצורים דתיים בשבתות ומעדי ישראל. מדיניות זו מונעת החרפת המחאה הציבורית התרדית ובולמת מתן גיבוי למפגינים חרדים מצד הדתיים המתונים והמסורתיים. האלמנט הפוליטי המתגלה כאן אינו כרוך בפוליטיקה מפלגתית, בניגוד לתחומי מדיניות אחרים.

הפיקות של רשויות אורחיות על המשטרה הוא אמנם חזק, כפי שטוענים גאמסון ויוכטמן (Gamson & Yuchtman, 1977). ייחכן שזהו אחד ההסברים לעובדה שהמשטרה אינה נוקטת תקיפות-יתר ביחסה למפגינים וכן להעדפה המסוימת הניתנת למפגינים דתיים. עם זאת, אין מקום לקבל את מסקנת גאמסון ויוכטמן לגבי הסכנת המוחשית לעשיית המשטרה למכשיר פוליטי תלוי, אשר יגויס למטרות מפלגתיות תחת מסוזה של צרכים לאומיים, כפי שאין מקום לקבל את התאשמות הפוליטיות-מפלגתיות אודות תקיפות-יתר, כפי שהצגו בתחילת העבודה. דווקא האמון הרב שרוחש רוב הציבור למשטרה עשוי להיות בעתיד הסם כנגד מגמות כאלו. הצלחת המשטרה הינה כפולה: טיפול מתאים וענייני בהפגנות מתח והשגת דימוי חיובי בעיני הציבור, המסכים ברובו עם אופן הטיפול, מאידך. ממצאי מחקרנו מאששים את הטענה כי הדמוקרטיה הישראלית אינה קיימת במישור הפורמלי-מוסדי בלבד, אלא היא, קיימת ונושמת גם כרבדים עמוקים ובסיסיים יותר.

מן הספרות המקצועית

דני פיליפ

סקירת הספר **אות קין**, מאת שלמה גיורא שוהם וגיורא רהב.
תל-אביב, שוקן, 1983

הספר **אות קין** הוא יצירה תלת-ממדית, ובכך נעוץ גם סוד קסמו. הוא מתבסס על ידע עשיר מתחומי הפילוסופיה, הספרות, המיתולוגיה, המשפט והקרימינולוגיה, ובעזרת ידע בין-תחומי נרחב זה מגבשים המחברים את התיאוריה המיוחדת שלהם. המחברים מצטיינים בכושר ניתוח וחכמת חיים רבה, ובעיקר – ראייתם רחבת-האופקים מאפשרת להם, במסגרת ספר זה, לחרוג בהרבה מעבר לנושא התיג שבנו הם דנים. הספר מבטא כמיהה לתרבות וניסיון אידיאליסטי לתתור להבנה מעמיקה של טבעו והתנהגותו של האדם. לאחר שהמחברים עוסקים בפתולוגיה של הסוטה המחויג, שאותו משייכת החברה לקטגוריה של זהות מוסרית פסולה, הם עוברים לדון בתופעות המאפיינות אנשים נורמליים ובמהות יחסי אנוש בכלל.

הספר מעורר למחשבה רצינית, מקומם ומסעיר את הקורא. אין אפשרות להישאר אדיש לתוכנו, לא כמטפל, לא כסוציולוג ולא כפסיכולוג, מאחר שגילוי תחום-הביניים בין הסוטה לבין החברה המתייגת מעורר שאלות רבות ותסיסה רבה. ז'אן ז'נה המורד, הסוטה והעבריי, המאמץ לעצמו דימוי-עצמי שלילי ופילוסופיית-חיים שוללנית בעקבות הסטיגמה שהוטבעה בו, משמש למחברים כשופר התרעה נגד צביעותה של החברה המתייגת, שעם כל זאת, הינה גם הקובעת את נורמות ההתנהגות של הפרטים השייכים אליה. ז'אן ז'נה מדגים את הטענה כי ההסתברות להיות מתויג כסוטה גדלה ככל שההתנהגות פחות נורמטיבית.

מקרה מיוחד של סטיגמה הוא הפסיכופטיה (פרק ב'), והמחברים עוקבים בשיטתיות אחרי שימושיה. קשה להשתמש ב'מוסריות' או ב'מצפוניות' כקריטריון להתנהגות נורמלית, אשר בהשוואה אליו ניתן לאבחן את תכונתו העיקרית של הפסיכופט. הקושי גובע מהעובדה שהערכה כזאת מחייבת את קיומה של תיאוריה איתת אחידה ואוניברסליסטית. מאחר שבתחום זה לא קיימת גישה אחידה, המשותפת לכל התרבויות, מגיעים המחברים למסקנה שלמרות ההגדרות הרבות והמתוחכמות לאיפיון פסיכופטים, הרי כל ניסיון להגדרה כוללת של קבוצה זו נידון לכישלון. ניתן רק לומר, שהתנהגות פסיכופטית היא יחסית לתרבות שבה היא מתפתחת, ואיננה ניתנת למדידה על-ידי תרבות אחרת. ניתן לאפיין אותה רק על רקע כללי מוסר הקיימים בזמן ובמקום נתונים.

כשם שפרויד הדגיש את הערך הטמון בחקר הפתולוגיה הנפשית להבנת הדינמיקה הנור-מלית, כך שוהם ורהב משכילים להגדיר את הנורמטיבי של מסגרת ההתייחסות התייגית, באמצעות הניגוד בינו לבין הבלתי-נורמטיבי, המשחנה, כאמור, בהתאם לזמן ולמקום. היציבות האוניברסלית של נורמות חברתיות ושל סטיגמה היא אפוא אוטופיה חסרת-ייסוד. עם זאת, הסטיגמה ניתנת להכללה בתוך מודל רחב יותר, שבו הפרת החוק מהווה אף היא